

دانشگاه پیام نور

مبانی فقهی اقتصاد اسلامی

(رشته اقتصاد)

www.ketab.ir

دکتر هادی غفاری علی بونسی

سرشناسه	: غفاری، هادی، ۱۳۴۶ -
عنوان و پدید آور	: مبانی فقهی اقتصاد اسلامی (رشته اقتصاد) / مولفان: هادی غفاری، علی یونسی.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری	: پانزده، ۳۴۷ ص.
فروست	: دانشگاه پیام نور، ۱۷۱۹. گروه اقتصاد: ۷۲۲.
شابک	: 978-964-387-761-3
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا.
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: اسلام و اقتصاد- آموزش برنامه ای.
موضوع	: اسلام و اقتصاد- راهنمای آموزشی.
شناسه افزوده	: یونسی، علی
شناسه افزوده	: دانشگاه پیام نور.
رده بندی کنگره	: ۲/ع۷/۱۲/۲۳۲ BP
رده بندی دیویی	: ۴۸۳۳/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۲۵۳۷۵۱

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

مبانی فقهی اقتصاد اسلامی

مؤلفان: دکتر هادی غفاری - علی یونسی

ویراستار علمی: دکتر ابوالقاسم اثنی عشری

تهیه و تولید: مدیریت تولید مواد و تجهیزات آموزشی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور

شمارگان: ۱۰۰۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول اردیبهشت ۱۳۹۰

شابک: ۳ - ۷۶۱ - ۳۸۷ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 387 - 761 - 3

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی‌های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید

(کلیه حقوق نشر اعم از چاپی، الکترونیکی، تصویری، صوتی و اینترنتی برای دانشگاه پیام نور محفوظ است)

قیمت: ۳۶۰۰۰ ریال

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک‌درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی نمونه کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صورتی جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و کمک‌درسی (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست

یازده

۱

۲

۲

۲

۲

۲

۳

۵

۵

۸

۹

۹

۱۰

۱۰

۱۱

۱۱

۱۲

۱۳

۱۵

۱۵

۱۶

۱۶

۱۷

۱۷

۱۷

۱۸

پیشگفتار

فصل اول- کلیات

۱-۱- تعریف قاعده فقهی

۲-۱- تعریف مسئله فقهی

۳-۱- تعریف مسئله اصولی

۴-۱- منابع قواعد فقهی

۱-۴-۱- قرآن

۲-۴-۱- سنت

۳-۴-۱- اجماع

۴-۴-۱- عقل

۵-۱- روش استنباط احکام

۶-۱- تعریف اجتهاد

۷-۱- ضرورت اجتهاد

۸-۱- ضرورت تقلید

۹-۱- ضرورت و نتایج بحث در قواعد فقهی

۱۰-۱- اهداف قواعد فقهی

۱۱-۱- تاریخ تکوین، تدوین و تحول قواعد فقهی

۱-۱۱-۱- فقه تشیع

۲-۱۱-۱- فقه تسنن

۱۲-۱- ویژگی‌های قواعد فقهی

۱۳-۱- مکتب اقتصادی

۱۴-۱- حقوق اقتصادی

۱۵-۱- نظام اقتصادی

۱۶-۱- اقتصاد اسلامی

۱۷-۱- مبانی فقهی اقتصاد اسلامی

۱۸-۱- حقوق اقتصادی و رابطه آن با مبانی فقهی اقتصاد اسلامی

۱۹-۱- خلاصه فصل

فصل دوم- قواعد معروف فقهی

۲۵	۱-۲ مقدمه
۲۶	۲-۲ انواع قواعد فقهی
۲۶	۱-۲-۲ قواعد فقهی عام
۲۷	۲-۲-۲ قواعد فقهی خاص
۲۷	۳-۲ نقش قواعد فقهی در اقتصاد
۲۸	۴-۲ قاعده اتلاف و تسبیب
۳۰	۵-۲ قاعده اجاره
۳۱	۶-۲ قاعده احترام
۳۲	۷-۲ فرق قاعده احترام و قاعده اتلاف
۳۳	۸-۲ قاعده احسان
۳۴	۹-۲ ایرادی بر قاعده احسان و پاسخ آن
۳۵	۱۰-۲ گرفتن اجرت در برابر احسان
۳۵	۱۱-۲ قاعده استصلاح
۳۶	۱۲-۲ قاعده استیمان
۳۸	۱۳-۲ قاعده اقدام
۳۹	۱۴-۲ قاعده اقرار
۴۲	۱۵-۲ قاعده المومنون عند شروطهم
۴۳	۱۶-۲ قاعده بینه بر مدعی و سوگند بر متکبر
۴۵	۱۷-۲ قاعده تبعیت عقود از قصود
۴۶	۱۸-۲ قاعده تحذیر
۴۷	۱۹-۲ قاعده تسلط
۵۲	۲۰-۲ قاعده تلف مبیع قبل از قبض
۵۳	۲۱-۲ قاعده جَبّ
۵۴	۲۲-۲ قاعده حیازت
۵۷	۲۳-۲ قاعده سوق
۵۸	۲۴-۲ قاعده شرط فاسد
۶۰	۲۵-۲ قاعده ضمان ید (قاعده علی الید)
۶۱	۲۶-۲ فرق قاعده ضمان ید با قاعده اتلاف و تسبیب
۶۱	۲۷-۲ قاعده غرر
۶۴	۲۸-۲ قاعده غرور
۶۶	۲۹-۲ قاعده قرعه
۶۹	۳۰-۲ قاعده لاحرج (قاعده نفی عُسر و حرج)
۷۲	۳۱-۲ قاعده لاضرر
۷۴	۳۲-۲ ارتباط قاعده لاضرر و تسلط
۷۵	۳۳-۲ قاعده لزوم
۷۹	۳۴-۲ قاعده ملازمه اذن در شیء با اذن در لوازم آن
۸۰	۳۵-۲ قاعده میسور
۸۲	۳۶-۲ قاعده نفی سبیل
۸۳	۳۷-۲ قاعده ید
۸۴	۳۸-۲ خلاصه

۹۳	فصل سوم- حق و مالکیت
۹۳	۱-۳ مقدمه
۹۴	۲-۳ تعریف مال و مالیت
۹۴	۳-۳ انواع مال
۹۵	۴-۳ تعریف حق و انواع آن
۹۶	۵-۳ تعریف مالکیت و انواع آن
۹۶	۶-۳ مقایسه بین مال و ملک
۹۶	۷-۳ انواع مالکیت
۹۶	۱-۷-۳ مالکیت حقیقی
۹۶	۲-۷-۳ مالکیت اعتباری
۱۰۹	۸-۳ راه‌های تحصیل مالکیت
۱۰۹	۱-۸-۳ اسباب قانونی تحصیل مالکیت
۱۱۲	۲-۸-۳ اسباب قانونی انتقال مالکیت
۱۱۲	۳-۸-۳ اسباب قهری انتقال مالکیت
۱۲۱	۴-۸-۳ اسباب ارادی انتقال مالکیت
۱۲۲	۵-۸-۳ اسباب اقتصادی انتقال مالکیت
۱۲۲	۶-۸-۳ اسباب سیاسی انتقال مالکیت
۱۲۳	۷-۸-۳ اسباب اعتقادی انتقال مالکیت
۱۲۳	۹-۳ محدودیت‌های مالکیت
۱۲۶	۱۰-۳ خلاصه
۱۲۷	۱۱-۳ خودآزمایی
۱۳۱	فصل چهارم- اقتصاد بازرگانی؛ عقود اسلامی و قواعد فقهی آن
۱۳۲	۱-۴ مقدمه
۱۳۳	۲-۴ عقود اسلامی در اقتصاد بازرگانی
۱۳۳	۳-۴ کلیات مشترک قراردادهای اقتصادی
۱۳۴	۱-۳-۴ امضایی بودن قراردادها
۱۳۵	۲-۳-۴ قراردادهای جدید در کنار عقود معین
۱۳۵	۳-۳-۴ ایجاب و قبول
۱۳۵	۴-۳-۴ خصوصیات لازم در طرفین قرارداد
۱۳۸	۵-۳-۴ لزوم و جواز قراردادها
۱۳۹	۶-۳-۴ مبانی فقهی لازم‌الاجرا بودن قراردادها
۱۴۰	۷-۳-۴ شرط ضمن عقد
۱۴۰	۸-۳-۴ اقسام شرط و آثار حقوقی آن‌ها
۱۴۲	۹-۳-۴ شرط‌های باطل
۱۴۴	۱۰-۳-۴ اختیارات
۱۴۷	۴-۴ مشروعیت سود در بازرگانی و تجارت
۱۴۸	۵-۴ عقود معین اقتصادی
۱۴۹	۱-۵-۴ قرارداد خرید و فروش (بیع)
۱۸۰	۲-۵-۴ قرارداد اجاره
۱۸۷	۳-۵-۴ قرارداد جعاله

۱۹۲	۴-۵-۴ قرارداد مضاربه
۲۰۴	۴-۵-۵ قرارداد شرکت و تعاونی‌ها
۲۱۱	۴-۵-۶ قرارداد حواله
۲۱۳	۴-۵-۷ قرارداد ضمان
۲۱۸	۴-۵-۸ قرارداد قرض
۲۲۳	۴-۵-۹ قرارداد اجاره به شرط تملیک
۲۲۵	۴-۵-۱۰ قرارداد رهن
۲۲۷	۴-۵-۱۱ معاملات ربوی
۲۳۷	۴-۶ خلاصه
۲۴۲	۴-۷ خودآزمایی

فصل پنجم- اقتصاد کشاورزی؛ عقود اسلامی و قواعد فقهی آن

۲۴۵	۵-۱ مقدمه
۲۴۵	۵-۲ قرارداد مزارعه
۲۴۷	۵-۲-۱ شرایط مزارعه
۲۴۷	۵-۲-۲ احکام مزارعه
۲۵۰	۵-۲-۳ قرارداد مزارعه در بانک‌های کشور
۲۵۲	۵-۳ قرارداد مساقات
۲۵۳	۵-۳-۱ شرایط مساقات
۲۵۴	۵-۳-۲ احکام مساقات
۲۵۷	۵-۳-۳ قرارداد مساقات در بانک‌های کشور
۲۵۸	۴-۵ خلاصه
۲۶۰	۵-۵ خودآزمایی
۲۶۱	

فصل ششم- اقتصاد خانواده و قواعد فقهی آن

۲۶۳	۶-۱ مقدمه
۲۶۴	۶-۲ قواعد فقهی مربوط به اقتصاد خانواده
۲۶۵	۶-۳ ارکان اقتصاد خانواده
۲۶۶	۶-۳-۱ درآمدهای خانواده
۲۶۷	۶-۳-۲ هزینه‌های خانواده
۲۸۴	۶-۴ حداکثر کردن مطلوبیت خانواده
۲۸۵	۶-۵ حداقل سازی هزینه خانواده
۲۸۷	۶-۶ ارتباط خانواده با سایر واحدهای اقتصادی
۲۸۹	۶-۷ فرزندان و اقتصاد خانواده
۲۹۰	۶-۸ پیامبر و اقتصاد خانواده
۲۹۲	۶-۸-۱ منابع درآمدی حضرت
۲۹۲	۶-۸-۲ هزینه‌های زندگی حضرت
۲۹۴	۶-۹ خلاصه
۲۹۶	۶-۱۰ خودآزمایی
۲۹۷	

فصل هفتم- اقتصاد بخش عمومی و اجتماعی و قواعد فقهی آن

۲۹۹	۷-۱ مقدمه
۲۹۹	۷-۲ اهداف و وظایف دولت اسلامی
۳۰۰	

۳۰۰	۱-۲-۷ عدالت اجتماعی و اقتصادی
۳۰۵	۲-۲-۷ رشد و توسعه
۳۰۷	۳-۲-۷ تأمین اقتصادی و اجتماعی
۳۱۰	۴-۲-۷ رفاه عمومی
۳۱۰	۵-۲-۷ استقلال اقتصادی و عدم وابستگی
۳۱۲	۶-۲-۷ امنیت اجتماعی و اقتصادی
۳۱۳	۳-۷ منابع درآمدی دولت اسلامی
۳۱۳	۱-۳-۷ درآمدهای مالیاتی
۳۲۱	۲-۳-۷ درآمدهای غیر مالیاتی
۳۳۰	۴-۷ هزینه‌های دولت اسلامی
۳۳۰	۱-۴-۷ مفاهیم مرتبط با هزینه‌های دولت اسلامی
۳۳۱	۲-۴-۷ انواع هزینه‌های دولت اسلامی
۳۳۷	۵-۷ خلاصه
۳۳۹	۶-۷ خودآزمایی
۳۴۳	پاسخ خودآزمایی‌ها
۳۴۶	کتابنامه

www.ketab.ir

پیشگفتار

کتابی که پیش رو دارید، حاصل سالیان متمادی تجربه، تحقیق، مطالعه و تدریس درس مبانی فقهی اقتصاد اسلامی در دانشگاه پیام نور می باشد. این کتاب به طور خاص، ویژه دانشجویان رشته اقتصاد دانشگاه پیام نور طراحی شده است اما برای دانشجویان علاقه مند به این مباحث در دوره های بالاتر و همچنین داوطلبین آزمون کارشناسی ارشد دانشگاه های کشور نیز مفید خواهد بود.

گفتنی است که به کارگیری شیوه آموزش از دور در رشته های علوم انسانی، گرچه ممکن است در ابتدای امر، کاری آسان و خالی از اشکال به نظر برسد، اما در دروس رشته اقتصاد که مبانی فقهی اقتصاد اسلامی بخشی از آن را تشکیل می دهد وضعیت بدین منوال نیست. از این رو فراهم آوردن متنی که دانشجو خود قادر باشد به یادگیری آن پردازد، جای تأمل دارد. با این وجود مؤلفین کوشیده اند تا سرحد امکان مطالب را با بیانی ساده و شیوا که در خور فهم دانشجویان باشد در دسترس آنان قرار دهند.

یکی از عمده ترین مباحث روز اقتصاد، تصمیم گیری و تطبیق دستورات دینی با مقتضیات زمان است. هر مکتب اقتصادی به عنوان یک زیربنا، دارای روینایی است به نام حقوق اقتصادی. حقوق اقتصادی، مجموعه ای از احکام و مقررات اقتصادی در هر کشور است که جهت تسهیل در امور بر اساس مکتب اقتصادی تدوین می شود. مکتب اقتصادی اسلام برای استخراج این حقوق از قواعد فقهی استفاده می نماید. بنابراین

قواعد فقهی، دستورات و بنیان‌های کلی هستند که از ادله شرعیه استخراج و استنباط گردیده و مبنای قوانین متعدد هر مکتب و نظام الهی می‌باشند.

فقه پویای اسلامی، در طی قرون گذشته همواره در پی این بوده است که نه تنها خود را با مقتضیات زمان هماهنگ نماید، بلکه به مدد اجتهاد و فتوی که شاخصه بارز فقه اسلامی است، بتواند پاسخگوی نیازهای پیشرفته و مدرن بشری باشد. پدیده‌های نو ظهوری که از لوازم اجتناب‌ناپذیر و ضروری زندگی امروزی است و بایستی با موازین اسلامی و اصول ثابت اخلاق اسلامی منطبق گردد، وظیفه سنگینی را به دوش فقها گذاشته است. پیدایش حقوقی همچون، حق مولف و کپی رایت (حق مالکیت)، جرایم اینترنتی، استفاده از اینترنت برای انجام معاملات، و ... از جمله مسائلی است که در یکی دو قرن اخیر تحت عنوان «عقود مستحدثه» یا «مسائل مستحدثه» مورد بحث و بررسی فقها و حقوقدانان قرار گرفته است.

در تألیف این کتاب علاوه بر این که تلاش شده از منابع اولیه مبانی فقهی اقتصاد اسلامی استفاده شود توجه به مباحث جدید و منابع متناسب با مقتضیات زمان فراموش نشده و به فراخور نیاز مباحث روز اقتصاد در فصل‌های مختلف گنجانیده شده است. این کتاب در هفت فصل طراحی شده است و در نوع خود از نظر پوشش مباحث مبانی فقهی اقتصاد اسلامی کم نظیر است. در تقسیم‌بندی فصول کتاب، ضمن حفظ ارتباط مباحث، از کامل بودن مطالب غافل بوده و مطالب مورد نیاز دانشجویان به بهانه حجم زیاد کتاب حذف نشده است.

فصل اول کتاب به کلیات مبانی فقهی اقتصاد اسلامی اختصاص داده شده است. در این فصل دانشجویان با تعریف مبانی فقهی اقتصاد اسلامی، منابع استخراج قواعد فقهی و فقه تشیع و تسنن آشنا می‌شوند. بیان و توضیح مبسوط انواع قواعد فقهی اقتصاد اسلامی در فصل دوم ارائه شده است. به جرأت می‌توان گفت، تمامی قواعد فقهی اقتصاد اسلامی در این فصل ذکر شده است و اگر قاعده فقهی به نظر خوانندگان محترم برسد که در این فصل نباشد، می‌تواند به دلیل عدم ارتباط آن با مباحث اقتصادی باشد.

در فصل سوم کتاب، مطالب جامع و کاملی از مباحث حق و مالکیت به استحضار دانشجویان محترم می‌رسد. فصل چهارم با عنوان اقتصاد بازرگانی، عقود

اسلامی و قواعد فقهی آن به قراردادهای اقتصادی مرتبط اختصاص دارد. در این فصل دانشجویان با قراردادهایی که در اقتصاد اسلامی برای برقراری معاملات و توسعه کسب و کار استفاده می‌شود آشنا می‌گردند.

فصل پنجم کتاب به مباحث مرتبط با اقتصاد کشاورزی و عقود اسلامی آن اختصاص داده شده است. دانشجویان در این فصل با انواع قراردادهای کشاورزی مانند مساقات، مزارعه و ... آشنا می‌گردند. اقتصاد خانواده به عنوان بحثی جدید در فصل ششم گنجانده شده است. با توجه به نقش خانواده در تمامی ابعاد جامعه این فصل نگاهی اقتصادی به خانواده و اعضاء آن دارد.

فصل هفتم به مباحث مربوط به دولت و اقتصاد بخش عمومی می‌پردازد. نقش و وظایف دولت در این فصل بیان شده و منابع درآمدی و هزینه‌های آن مورد توجه قرار می‌گیرد.

طراحی کتاب به گونه‌ای است که توالی فصل‌ها از اهمیت زیادی برخوردار است، لذا توصیه می‌شود قبل از مطالعه فصل‌های اولیه از مطالعه سایر فصول خودداری شود. در خاتمه از اساتید محترم و صاحب‌نظران انتظار دارد، نواقص و نارسایی‌های این اثر را با راهنمایی‌ها و ارشادات عالمانه خویش تذکر داده و مؤلفین را مرهون عنایات و الطاف خویش سازند.

راهنمای مطالعه کتاب

دانشجوی گرامی

۱. ابتدا هدف‌های رفتاری هر فصل را مطالعه کنید. مطالعه این هدف‌ها به شما کمک می‌کند که بدانید پس از پایان هر فصل در اطلاعات و معلومات شما چه تغییراتی باید به وجود آمده باشد.
۲. ممکن است فهم هدف‌های رفتاری پیش از آشنایی به محتوای درس برای شما دشوار باشد، در این صورت می‌توانید هدف‌ها را یک بار بخوانید و در حین خواندن درس دوباره به فهرست هدف‌های رفتاری مراجعه کنید.
۳. پس از مطالعه مقدماتی، با در نظر گرفتن هدف‌های رفتاری یک بار دیگر متن را با دقت مطالعه کنید.
۴. قبل از پایان هر فصل خلاصه فصل‌ها و خودآزمایی گنجانیده شده است. توصیه می‌شود ابتدا خلاصه فصول را با دقت بخوانید و آن گاه به آزمون‌ها پاسخ دهید و یا پاسخ‌های خود را با پاسخ‌ها و مطالب کتاب مقایسه کنید.
۵. به این ترتیب میزان یادگیری و پیشرفت خود را ارزشیابی و در صورت لزوم، برای رفع اشکال، مطالعه خود را تکرار می‌کنید.